

II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği

Şerif KORKMAZ*

Özet

Osmanlı Devletinde adil ve güvenilir bir vergi düzeninin kurulması amacıyla temettuat sayımlarının yapıldığı bilinmektedir. Temettuat sayımlarının Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde 1840 ve 1845 yıllarında olmak üzere iki defa yapıldığı görüşü hakimdir. Yapılan son araştırmalarda 1833'de Kıbrıs'ta, 1838 yılında Hüdavendigar ve Gelibolu sancaklarında temettuat sayımlarının yapıldığı ortaya konmuştur. Bu çalışmada temettuat sayımlarının öncüsü olan ve 1832 tarihinde Gelibolu'da yapılan, emlak ve arazi sayımı ele alınmıştır. Aynı tarihte Eceabat ve Keşan şehirlerinde sayımların yapılması Gelibolu sancağının pilot uygulama bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu sayımlarla ilgili literatürde bir bilgi yoktur. Çalışmada önce 1832 tarihli sayımın niteliği ve defterin düzenleniş şekli ele alınmıştır. Daha sonra defterdeki 1990 Müslim ve gayrimüslim hanenin sahip olduğu emlak, arazi ve hayvanlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temettuat, Gelibolu, Emlak, Arazi

Land and Real Estate Inventory of 1832 Prepared During the Reign of Mahmud II: The Case of Gelibolu

Abstract

It is recognized that temettuat inventories were kept for fair and reliable tax order by Ottoman Empire. Prevalent conviction is that temettuat inventories were kept two times in 1840 and 1845 under the Tanzimat order. Recent research presented temettuat inventories in Cyprus in 1833 and in Hüdavendigar and Gelibolu sanjaks in 1838. This study has dealt with a pioneer temettuat inventory, land and real estate inventory kept in Gelibolu in 1832. Inventories in Eceabat and Keşan on the same dates indicate that Gelibolu sanjak was a pilot scheme region. There is no information in the literature about these inventories. Properties and configuration of the inventory in 1832 is firstly handled in this study. Then information is given about real estate, land and livestock of 1990 muslim and non-muslim families.

Keywords: Temettuat, Gelibolu, Real Estate, Land

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serifk @comu.edu.tr.

Giriş

Sultan II. Mahmud 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra geniş ölçüde bir reform hareketine girişmiştir. Tebaanın tasarrufundaki arazi, emlak ve hayvanların sayılması düşüncesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır II. Mahmud, reformların hazırlanması hususunda devlet adamlarından düşüncelerini gösteren layihalar istemiştir. Divan-ı Hümayun mühimme kâtiplerinden debbağhane eski nazırı Ragıp Efendi de 8 maddelik bir layiha hazırlamıştır. Layihada, her sancak ve kazaya muktedir ve işten anlayan birer memur tayin edilmesi ve bu memurlardan mülk, arazi ve hayvan sayımı yapması istenmektedir. Bu memurlar gönderildikleri şehir ve köylerde halkın tasarrufunda olan hane, han ve hamam, dükkan, çiftlik, değirmen, bağ, bahçe, tarla, çeltik, mer'a, çayır, zeytinlik, dutluk, büyük ve küçükbaş hayvanları deftere kaydedeceklerdi. Bu sayımların sonucunda halkın lehine, adil bir vergi düzeni teşkil edilebilecektir¹. Layihada bahsi geçen reformların gerçekleştirilmesi zaman almıştır. Önce 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımıyla ülkedeki erkek nüfus tespit edilmiştir. Nüfus sayımının yapılmasının askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi, iki mühim sebebi vardı. Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan ahalinin, nitelik ve miktarı belirlenmiştir².

İlk nüfus sayımından sonra temettuat sayımları da yapılmaya başlanmıştır. Genellikle temettuat sayımlarının 1840 ve 1845 yıllarında iki defa yapıldığı kabul edilmektedir. Temettuat sayımlarına dair yapılan ilk çalışmalarda “*Maliye Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettü Defterleri, serisi dokuz katalog içinde 17.747 defter ihtiva etmektedir. Bu defterlerin büyük bir ekseriyeti 1261 (1845) tarihinde yapılan sayımlara aittir. Çok az sayıda olmak üzere 1256 (1840) 'da yapılan ilk tahrirlere ait defterlere de rastlanmaktadır*”³ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ancak bu iki sayımdan önce, Kıbrıs adasında yapılan bir sayım örneği tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivinde Kıbrıs'a ait bulunan dört adet Temettuat Defteri 1248 (1833) tarihlidir. Defterlerin baş tarafında tahrir esas olan emr-i aliye atıfta bulunularak tahrirde görev yapan şahıslar ve tahriri yapılacak yer belirtilmektedir⁴.

1 Enver Ziya Karal, Ragıp Efendi'nin Islâhat Lâyhası, *Tarih Vesikaları*, Cilt 1, Sayı 5, Şubat 1942, s.359-368.

2 Mahir Aydın, “ Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, İ.Ü Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, s. 83, 84.

3 Mübahat Kütükoğlu, “ Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri, *Belleten, C.LIX*, S. 225, Ağustos 1995, s. 395, 396; Mustafa Serin, “ Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası, 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1998, s.717-728.

4 *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın Nu.43, Ankara 2000, s. XXVIII, 68. Kıbrıs adasının tahriri, Anadolu Muhasebecisi esbak Mehmed Esad Mehdi Beyefendi bendeleri ve badehu ba-irade-i seniyye mübaşir tayin kılınan Haccagan-ı Divan-i Hümayundan Hüseyin Halid Efendi, Mevkufat Kalemi serhalifesi Mehmed Efendi, ada muhassılı Seyyid Mehmed Emin Ağa bendeleri nezareti ve marifet-i şer'-i şerif ve vücuh-i memleket ve vükela-yı raiyyet kullanı marifetleriyle yapılmıştır; 16153 numaralı defterde yer alan Girinye (Girne) kazası da Doç. Dr. Selahittin Özçelik tarafından 2003 yılında

1833 tarihli Kıbrıs sayımından başka 1838 yılında bir temettuat sayımının daha yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sayım, pilot bölge olarak seçilen Hüdavendigar ve Gelibolu sancaklarında yapılmıştır. Sayım kararı 7 Ağustos 1838 tarihli Sultan Mahmud'un fermanı ile alınmıştır. Ne var ki yaklaşık 5 ay sonra merkeze ulaşan pusula, sayım-yazım-kayıt işlemlerinin yalnızca üç kazada tamamlandığını ortaya çıkarmaktadır. Bu kazalar Gelibolu, Soma ve Bergama idi⁵.

Tanzimat devrinde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettü sayımları XIX. yy. ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için fevkalade kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir⁶. 1840 sayımları muhassıllar denetiminde başlamış ve devam eden sayımlar ile verginin, adil ölçüler içerisinde tarh ve tahsili mümkün olamamıştır. Verginin tadil ve tesviyesi ancak Müslim ve gayrimüslim bütün tebaanın "hal ve kudret ve temettü ve ticaretlerinin" layıkıyla bilinmesine bağlı görülmüş ve bu sebeple hakkaniyet üzere yeniden bir tahrir yapılması kararlaştırılmıştır⁷. 1845 sayımlarında Müslümanların yazılması muhtarlar, köy imamları; gayrimüslimlerin yazılması, varsa kocabaşlarla papazların sorumluluğu altında yapılmıştır⁸. Sayımlarda görevlendirilen katipler de verileri defterlere kaydetmişlerdir⁹. Hane esası üzerine yapılan 1845 sayımlarında yer alan bilgiler mükellef kişilik bilgileri, menkul ve gayrimenkul servetler, gelirler ve vergi ödemelerinden oluşmaktadır¹⁰. 1845 temettuat sayımı vergi-yi mahsusanın idari birimler ve haneler arasında daha adil bir dağılımını sağlamak üzere yapılmıştır. 1845'te sayımın yeniden gündeme gelmesi tensikat-i mülkiye programıyla ilgilidir. Bu program, ülkenin zenginleşmesi halkın refah seviyesinin artırılmasını hedefleyen bir kalkınma vizyonudur¹¹.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar Osmanlı Devletinde 1833, 1838, 1840 ve 1845 tarihlerinde olmak üzere dört temettuat sayımının yapıldığını ortaya koymuştur. Yapılan bu sayımların hepsinin farklı özellikleri vardır. Sayımların adı, defterlerdeki

makale olarak yayınlanmıştır. Selahittin Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Sayımlarına Göre)", *AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, Ankara 2003, s. 36.

5 Ayla Efe, II. Mahmud'un Mal Mülk Sayımı: Evreşe Örneği, *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ağustos 2016, s. 483,486; Ayla Efe, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı" *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.11, s. 2, 2016, s. 25.

6 Mübahat Küttükoğlu, a.g.m., s.395.

7 Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt, 1, Sayı, 1, 2003, s.289.

8 Mübahat Küttükoğlu, a.g.m. s., 397, 398

9 Saruhan Sancağında 1845 yılında yapılan temettuat sayımlarında istihdam edilen katipler ve masraflarıyla ilgili bakınız; Ertan Gökmen, "Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri", *Bilgi, Bahar*, 2008, Sayı 45, s. 73-90.

10 Tefvik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000, s.77-78.

11 Ayla Efe, "1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu ?" *History Studies, International Journal Of History*, Cilt 8, Sayı 1, Mart 2016, s. 19, 20.

verilerin niteliği, sayımı yapan görevliler, sayım süresi, sayım yapılan yerler dört sayımda da birbirinden farklıdır 1840 ve 1845 temettuat sayımlarının yöntemi, kapsamı sayım görevlileri hakkında literatürde bir bilgi birikimi oluşmuştur. Yine 1840 ve 1845 sayım defterleri kullanılarak pek çok makale, kitap ve tezler yazılmıştır. Ancak 1833 ve 1838 sayımlarına dair bugüne kadar sadece birer çalışma yapılmıştır.

Bu makalede 1832 tarihli Gelibolu arazi ve emlak sayım defteri ele alınmıştır. Şimdiki bilgilerimize göre, bu sayım Osmanlı Devletinde yapılan emlak ve arazi sayımlarının ilkidir. Bu sayımın niteliği ve verilerinin 1833 Kıbrıs sayımıyla benzer olduğu görülmektedir. II. Mahmud döneminde yapılan mal-mülk sayımının ilk örneği olan Gelibolu sayım defteri, temettuat çalışmalarının öncüsü olması açısından önemli bir kaynaktır.

1832 Tarihli Sayımların Niteliği

1832 tarihli Gelibolu, Eceabat ve Keşan sayım defterleri, temettuat sayımlarının ilk örnekleridir. Sayım yapılan şehirlerdeki hane sahiplerinin emlak, arazi ve hayvan varlığı defterlere yazılmıştır. Bu kazaların dışında sayımın nerelerde yapıldığını tespit edemedik. Bugüne kadar bu sayımlarla ilgili literatürde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Gelibolu sancağının pilot bölgesi olarak seçildiğini söyleyebiliriz. Bu üç sayım defterinden Keşan sayım defteri diğerlerinden farklıdır. Keşan sayım defterinde sadece hane sahiplerinin emlak ve arazilerinin toplam kıymeti verilmiştir. Arazilerin sayısı, türü ve dönümleri belirtilmemiştir. Yine deftere gayrimenkul ve hayvanların sayı ve türleri yazılmamıştır. Bu sayımlar, 1831 yılındaki ilk nüfus sayımının hemen akabinde yapılmıştır. Adil ve güvenilir bir vergi düzeninin kurulması için bu tür sayımların yapılması kaçınılmazdır.

10 Mayıs 1248 (9 Zilhicce 1247) tarihli Keşan sayım defterinin başında yer alan bir ibare, 1832 sayımlarının nasıl ve kimler tarafından yapıldığına dair bilgi vermektedir. Burada “*Bu def’a şeref-bahşa-yı sudur olan irade-i seniyye mucibince ma’rifet-i şer’-i şerif ve muharrir tayin buyurulan Hace-gan-ı Divan-i Hümayundan Ağâh Efendinin ma’rifeti ve cümle ittifakıyla Keşan kazasıyla bi’l-cümle kurasında tahrir olunan emlak ve arazi ve ber-vech-i tahmin takdir kılınan esman ve kıymetlerinin defteridir. Ber-vech-i ati zikr u beyan olunur*”¹² cümlesi yer almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere sayımlar Kıbrıs sayımında olduğu gibi merkezden gönderilen memurlar tarafından yapılmıştır.

1832 sayımları servetle alakalı, arazi, emlak ve hayvan varlıklarını gösteren veriler ihtiva etmektedir. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devletinde zenginlik kaynağı toprak ve hayvan varlığıdır. Bu yüzden bunlardan vergi alınması kaçınılmazdır.

12 BOA. D. BŞM. d. 42173.

Gelibolu Sayım Defterinin Niteliği ve Düzenleniş Şekli

Çalışmamızın konusunu teşkil eden defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri tasnifinde (D. BŞM. d) yer alan 42178 nolu defterdir. Ciltli ve ebrulu 26x34 cm ebatındaki defter 76 sayfadır. Defterin başında, “*Gelibolu kasabası derununda mutavattın ehl-i İslam ve reyalarının emlak ve arazileri defter-i mufassallarıdır*” ibaresi yer almaktadır. Deftere önce Müslim daha sonra Gayrimüslim mahalleler yazılmıştır. Hacı Koçak mahallesinin yazımıyla başlayan defter, Ermeni mahallesi ile son bulmaktadır. Defterdeki veriler tablo üzerinde gösterilmiştir. Hanelere hane numarası verilmiş ve her beş hanede bir emlak, arazi ve hayvan kıymetleri toplanmıştır.

Defter 18 Haziran 1832 (15 Muharrem 1248) tarihinde düzenlenmiştir. Defter Gelibolu mahallerinde ikamet eden hane reislerinin emlak, arazi ve hayvan sayımlarını ihtiva etmektedir. Gelibolu sayım defterinde 44 adet Müslim, 6 adet Gayrimüslim mahallesi yer almaktadır. Mahallelere ait bilgiler verilirken, mahallenin adı ve sıra numarası “ Mahalle-i Hacı Koçak 1”, “Mahalle-i Ali Fakih 2” şeklinde kaydedilmiştir. Defterdeki veriler aşağıda sırayla ve ayrıntılarıyla gösterilmiştir:

Emlak, arazi ve hayvan toplamı: Tablonun ilk sütununda hane reislerinin sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanların toplam kıymeti kuruş olarak yazılmıştır.

Nüfus: Defterin ikinci sütununda hane reisi olan erkek ve kadınların isimleri yazılmıştır. Hane reisi olan erkeklerin sırasıyla meslek, lakap, unvan, ad, baba adı yazılmıştır. Örneğin Muhtar Fevzi Ağa bin İbrahim, Çıkrıkçı Mustafa bin Molla Ali, Çardaklı Mehmet bin Abdullah gibi. Hane reisi olan kadınlar baba ya da kocasının adıyla birlikte yazılmıştır. Örneğin Ahmet zevcesi Zeynep, Mehmet kızı Aişe gibi. Hane reislerinin tümünün meslekleri belirtilmemiştir. Hane reisi dışındaki erkekler de yazılmamıştır. Hane reislerinin yaşları deftere kaydedilmemiştir. Bu açılardan bu defter 1840 ve 1845 temettuat defterlerinden farklıdır.

Araziler:

Tarla: Defterin dördüncü ve beşinci sütunlarında tarlalar yer almaktadır. Veriler iki başlık altında dönüm ve toplam kıymet olarak gösterilmiştir. Tarladan elde edilen ürüne ait herhangi bir veri yoktur. Tarlaların coğrafi konumu, tasarruf şekli ve kaç parçadan oluştuğu da belirtilmemiştir. Kişilerin birden fazla tarlası varsa belirtilmiştir.

Bağ: Defterin altıncı ve yedinci sütununda bağların dönüm ve toplam kıymeti kaydedilmiştir. Kişilerin birden fazla bağı varsa belirtilmiştir.

Bahçe: Defterin sekizinci sütununda sebzevat bahçesi şeklinde dönümü belirtilmeden sadece kıymeti yazılmıştır.

Ağaçlar: Defterde hanelerin tasarrufundaki ağaçlar yazılmamıştır.

Binalar:

Hane: İkamet edilen evlerin sadece değerleri üçüncü sütunda kaydedilmiştir. Hanelerin fiziki durumları, müştemilatı hakkında bilgi verilmemiştir.

Dükkan, fırın, yel değirmeni, mağaza, yağhane, meyhane gibi sahip olunan gayrimenkuller sekizinci sütunda gösterilmiştir. Bunlar birden fazla ise ayrı ayrı adet ve kıymeti belirtilmiştir.

Kayıklar: Sahip olunan kayıkların türü, adeti ve kıymetleri sekizinci sütunda yazılmıştır.

Hayvanlar: Sekizinci sütunda büyük ve küçükbaş hayvanların cinsi, adeti ve kıymetleri kaydedilmiştir. Koşum hayvanları olan sığır ve manda öküzleri çift olarak yazılmıştır. İnek ve danaların adet ve kıymetleri, ulaşım ve taşımacılıkta kullanılan bargir, merkep, katır, atların sayıları, kıymetleri yazılmıştır. Küçükbaş hayvanlar ise keçi ve koyun olarak adet ve kıymetleriyle yazılmıştır. Arılar kovan olarak kaydedilmiştir.

Vergiler: Defterde vergilerle ilgili hiçbir kayıt yoktur. Aşar, avarız, cizye, temettü vergileriyle ilgili bilgi yer almamaktadır.

Gelir: Defterde hanelerin gelirleriyle ilgili bilgi verilmemiştir.

Defterde müşterek sahip olunan veya hane reislerine ait olmayan gayrimenkuller de ayrıca belirtilerek yazılmıştır. Örneğin hane, bağ vs. validesiyle, kardeşiyle müşterek veya hane validesinin şeklinde açıklamalar yazılmıştır. Defterde her mahallenin sayımı sonunda toplam hane sayısı, emlak ve arazinin değeri kuruş olarak verilmiştir.

Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus

Gelibolu hakkında en ayrıntılı bilgiler, XV ve XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 1475 tarihli deftere göre Gelibolu kırk mahalleli büyük bir şehir durumundaydı. Mahalleleri genellikle bir mescid veya cami etrafında teşekkül etmiş olup en kalabalık olanlarını Sarıca Paşa İmaret, Hacı Hamza, Ahmed Bey, Kırımlı Hızır, Hacı Tanrıvermiş, Sofu Halil ve Suyağı mescidleri mahalleleri oluşturuyordu. Şehirde dört hâne kadar hepsi Türkçe ad taşıyan “Ermeniyan cemaati” vardı. Otuz iki mahalleye dağılmış olan gayrimüslimler 184 hânedan ibaretti. Defterdeki kayıtlarda bunların “kadim” Gelibolu ahalisinden olduklarının belirtilmesi, şehrin ikinci defa anlaşma şartları ile tesliminin bir sonucu olmalıdır. Osmanlılar’a teslim edilirken bir kısım Rum ahali burada kalmıştı. İstanbul’un fethinden sonra Rum halkın ileri gelenleri İstanbul’a gitmiş; geri kalanların bir kısmı Kozludere yakınlarına ve Eski Gelibolu denilen yere yerleşmiştir. Frenk adıyla kayıtlı mahallede ise beş hâne Latin asıllı tâcir bulunuyordu. Öte yandan şehirde kalabalık bir gemi reisleri topluluğu vardı. Bunlar doksan üç bölükten ibaretti ve her bölük bir gemiye (kadirga) tekabül etmekteydi¹³.

13 Feridun Emecen “Gelibolu”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1996, s. 6.

Tablo-1. Gelibolu Mahalleleri/Müslim (1832)14

Mahalle adı	Hane sayısı	Tahmini nüfus	Mahalle adı	Hane sayısı	Tahmini nüfus
Aişe Hatun	40	200	İbn-i Çemşid	34	170
Aişe Sultan	16	80	İbn-i Hasancık	39	195
Ali Fakih	49	245	İbn-i Kâtip	19	95
Bahşizade	25	125	İbn-i Karaca	1	5
Bıçakcızade	21	105	Kalender	22	110
Cami-i Atik	40	200	Kapudan	44	220
Debbagan	12	60	Keçeci Hacı	27	135
Emir Paşa	32	160	Kinise	19	95
Gedik Hızır	31	155	Kırımlı Hızır	34	170
Gencik	17	85	Kul Hızır	38	190
Hacegi	25	125	Küçük Hacı	26	130
Hacı Dizdar	16	80	Küçük Sofu	19	95
Hacı Koçak	37	185	Mesih Paşa	29	145
Hacı Mustafa	24	10	Müteveli	40	200
Hacı Yakup	5	25	Sinan Bey	20	100
Hallac Hüseyin	26	130	Sofice Halil	59	295
Haraci Hamza	12	60	Suyağı	28	140
Hoca Şemsi ve Kılábudancık	16	80	Tanrıvermiş	8	40
Hoca Hamza	16	80	Tat Ahmet	13	65
Hüdavendigâr	6	30	Timurtaş	12	60
İbn-i Adil	34	170	Uzunca İbrahim	32	64
İbn-i Benna	25	125	Yağcı Hızır ve Hacı Mürsel	46	230
Toplam	525	2625	Toplam	609	3045

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

1530 yılında şehirdeki mahalle sayısı 64'e yükselmiştir. Bunlardan 57'si Müslim, 7'si gayrimüslim mahallesi idi¹⁵. Gelibolu'daki mahalle adları genellikle erkek

14 Tahrir defterlerine göre nüfus hesaplanırken bir hane 5 ile çarpılarak tahmini nüfus elde edilmektedir. Daha geniş bilgi için bakınız; Nejat Göyünç "Hane Deyimi Hakkında, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32, 1979, s.331-348.

15 İbrahim Sezgin, 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 15,16.

şahıs isimlerinden oluşmaktadır. Bunların arasında Aişe Sultan ve Aişe Hatun adında kadın isimleri taşıyan iki mahalle vardır. Müslüman mahallelerin büyük çoğunluğu 15 ve 16 yüzyıllarda oluşmuştur. 1832 yılındaki temettuat sayımına göre Gelibolu'da 50 mahalle mevcuttur. Bunlardan 44'ü Müslüman, 4'ü Rum, 1'i Ermeni ve 1'i Yahudi mahallesidir. Müslüman mahallelerdeki hane sayıları düşüktür. Şehirde en küçük mahalleler Müslümanların ikamet ettiği İbn-i Karaca (1 Hane) ve Hacı Yakup'tur (4 Hane). En kalabalık mahalleler ise Rum milletine aittir. Aya Yorgi Mahallesi 196 hane ile şehrin en kalabalık mahallesidir. Müslüman mahalleler ortalama 26 haneden oluşmaktadır. Müslümanlar 1134 hane olup tahmini nüfusları 5670 kişidir.

Tablo-2. Gelibolu Mahalleleri/ Gayrimüslim (1832)

Mahalle adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Aya Dimitri	167	835
Aya Nikola	158	790
Aya Yorgi	196	980
Balık Pazarı	78	390
Ermeniyan	151	755
Yahudiyen	106	530
Toplam	856	4280

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Şehirde hane sayısı ve nüfusu en yüksek gayrimüslim ahalî 599 haneden oluşan Rumlardır. Dört mahallede ikamet eden Rumların tahmini nüfusları 2995 kişidir. 151 hanelik tek bir mahallede yaşayan Ermenilerin tahmini nüfus 755 kişidir. Şehirde en küçük topluluk Yahudilerdir. 106 hane olan Yahudi Mahallesi'nin tahmini nüfusu 530 kişidir. Gayrimüslim mahalleler ortalama 142 haneden oluşmaktadır. Bu rakam Müslüman mahallelerin yaklaşık beş kat daha fazladır. Gayrimüslim mahallelerde hane sayısının fazla olmasının sebeplerinden birisi devletin artan gayrimüslim nüfus için yeni mahalle kurulmasına izin vermemesidir. Geleneksel şehirde azınlık nüfusunun artması, artan nüfusun ihtiyacına cevap verecek umumi bina ve konut bölgesinin büyümesi arzu edilmeyen bir durumdur¹⁶.

Hane Reislerinin Meslekleri

Yapılan bu ilk mal-mülk sayımında hane reislerinin tümünün meslekleri belirtilmemiştir. 1134 Müslim hane reisinden sadece 312'sinin iştiğal ettikleri işler deftere yazılmıştır. Hanelerde vergi mükellefi erkek olmadığı zaman kadınlar hane reisi olarak yazılmışlardır. Bu şekilde deftere yazılan 100 kadın bulunmaktadır.

16 İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara,2008, s.308.

Müslüman haneler arasında mesleklerin dağılımına bakıldığında (Ek-1) hane reislerinin iştigal ettiği 70'in üzerinde farklı işkolu vardır. Bu da Müslümanlar arasında bir ihtisaslaşma düzeyinin olduğunu göstermektedir. Şehirdeki Müslüman hane reislerinin, denizcilikle ilgili mesleklerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Balıkçı, Dalgıç, Fenerci, Kaptan, Liman Reisi, Reis, Mellah¹⁷, Yelkenci adı altında 85 kişi hem deniz ulaşımı hem de balıkçılık alanlarında faaliyet göstermektedir. Bunun dışında yoğunlaşılan meslekler Çulhacı (10), Debbağ (10), Berber (17), Bakkal (7), Hamal (17), Marangoz (10), vs. gibi mesleklerdir. Müslim haneler arasında diğer mesleklerin sayısı 1-4 arasında değişmektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde çalışan hane reisleri defterde belirtilmediğinden sayıları tespit edilememiştir. Güvenlik, din, idari, eğitim hizmetler alanlarında faaliyet gösteren 55 Müslim hane reisi deftere yazılmıştır.

Defterde 599 Rum hane reisinden 222'sinin meslekleri yazılmıştır (Ek-2). 8 hanede ise hane reisleri kadınlardır. Meslekleri belirtilen Rum haneler arasında Bakkal (45), Çoban (23), Babuçcu (19), Kuyumcu (14), Simitçi (17), Kasap (11), Dülger (10), Dellak (11), Değirmenci (8), Duhancı (6) gibi mesleklerde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Diğer meslekleri yapan hane sayıları ise 1-5 arasında değişmektedir. Yahudi ve Ermeni hane reislerinden meslekleri yazılanlar çok azdır. Sadece 9 Ermeni ve 5 Yahudi hane reisinin meslekleri defterde belirtilmiştir. Defterde kaydedilen Ermeni hane reislerinin meslekleri ise 1 bakkal, 1 berber, 2 dellak, 1 demirci, 1 natır, 1 simitçi, 2 terzidir. Yahudi hane reislerinin yaptıkları meslekler, 1 bakkal, 1 hamal, 1 haham, 1 kasap ve 1 şişecidir.

Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri

Tarım Faaliyetleri: 1832 tarihli mal mülk sayımında bağ ve tarlaların dönüm ve kıymetleri verilmiştir. Gelibolu merkezinde yaşayan hane sahiplerinin sahip oldukları ekili ve dikili arazi 6527,5 dönümdür. Bu arazilerden 5042,5 (% 77,2) dönümü tarla, 1485 (% 22,8) dönümü ise bağdır. Ekili arazileri oluşturan tarlaların dağılımına bakıldığında % 85'lik gibi büyük bir çoğunluğuna Müslümanlar sahiptir (4285,5 dönüm). Rum hanelerin 750 dönüm, Ermeni hanelerin 4 dönüm ve Yahudi hanelerin ise 3 dönüm tarla tasarruflarında bulunmaktadır. Şehirdeki bu toprak dağılımına bakıldığında Müslümanların yoğun olarak tarımsal faaliyetle iştigal ettikleri görülmektedir. Gayrimüslim hanelerin sahip oldukları tarla sayısı ve dönümünün azlığı ise bunların çiftçilikle uğraşmadıklarını göstermektedir.

Ziraî üretimde etkinliği belirleyen faktörlerden biri olan işletme büyüklüğü, tarım ekonomisi bakımından büyük önem taşır. Genellikle sermaye birikimi daha yeterli olan işletmeler, etkin tarım metotlarını kolaylıkla benimseyerek ziraî gelişmeye destek olurlar. Buna karşılık sermaye birikimi yetersiz olan küçük işletmenin modern ve ileri tarım metotlarını benimsemesi oldukça güçtür. Osmanlı tarım istatistiklerinde

17 Mellah: Gemici, gemi ile denizlerde seyahat eden ve gemicilik ilmini bilen adam. Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1398.

tarım işletmeleri üçe ayrılmıştır: Birincisi 10 dönümden az olan küçük işletmeler, ikincisi 10-50 dönüm arasında olan orta büyüklükte işletmeler, üçüncüsü ise 50 dönümden daha fazla olan büyük işletmelerdir¹⁸.

Tablo-3. Tarla Sayısı ve Büyüklükleri

Mahalle Adı	Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri/ Dönüm					Toplam
	1-10 Dönüm Küçük		11-50 Dönüm Orta		51+ Büyük	
	0,5-5 Dönüm	6-10 Dönüm	11-20 Dönüm	21-50 Dönüm	51+ Dönüm	
Müslüman	205	59	50	34	15	363
Gayrimüslim	138	13	4	2	1	158
Toplam	343	72	54	36	16	521

Gelibolu tarıma elverişli 521 parça tarla bulunmaktadır. Bunlardan % 79,6'sı (415 tarla) 0,5-10 dönüm arasında küçük işletmeler, % 17,3'ü (90 tarla) 11-20 dönüm arasında olan orta işletmeler ve % 3,1'i (16 tarla) ise 50 dönümden yukarı büyük işletmelerdir. Bu ölçütlere göre Gelibolu'daki tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun küçük toprak parçalarından oluştuğu görülmektedir. Bu tarlaları ekenler de kendi üretim araçları ve emek güçleriyle ziraat yapan küçük ailelerdir. Gayrimüslimlerin tasarrufunda olan 158 parça tarlanın 151 adeti Rumlara aittir. Hane reislerinin tasarrufunda çoğunlukla bir tarla bulunmaktadır.

Bağcılık: Bağcılık kaza tarımında önemli bir yere sahiptir. Bağcılık ve bahçecilik tarla tarımına göre emek-yoğun faaliyetler olup nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde oldukça yaygındır. Bağ ve bahçe ürünleri pazara dönük ürünlerdir. Bağ ve bahçe ürünlerinin, vilayetlerin ziraat üretimleri içindeki payı % 1 ile % 32 arasında değişiyordu¹⁹.

Şehirdeki 1485 dönüm bağın % 53,3'ü (791 dönüm) Gayrimüslimler, % 46,7'si (694 dönüm) Müslümanların tasarrufundadır. Şehirde en yoğun şekilde bağcılık yapan topluluk Rum ve Müslümanlardır. Rumların 748,5, Ermeniler 41 ve Yahudiler 1,5 dönüm bağa sahiptirler Şehirde yaşayanların sahip oldukları bağ sayısı 797 adettir. Bunlardan 479'i Müslüman, 314 ise gayrimüslim hanelerin tasarrufundadır. Şehirdeki bağların % 81,9'u 0,5-2,5 dönüm arasında değişmektedir. Gelibolu halkının çoğunun küçük bağlara sahip oldukları görülmektedir. 5 dönüm üzerindeki bağların sahipleri de Rumlardır. Dönüm olarak gayrimüslimlerin elindeki bağlar daha fazladır. Ancak bağ sahibi Müslümanların sayısı gayrimüslimlerden fazladır. Bunun sebebi Müslü-

18 Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Çalışmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 81.

19 Tevfik Güran, a.g.e. s. 79.

manların ellerindeki bağların dönümlerinin çoğunun 0,5-2,5 dönüm arasında değişen küçük bağlardan oluşmasıdır.

Tablo- 4. Bağların Sayısı ve Büyüklükleri

Bağ Sahipleri	Bağların Büyüklükleri/ Dönüm				Toplam
	0,5-1 Dönüm	1,5-2,5 Dönüm	3-4,5 Dönüm	5+ Dönüm	
Müslüman	298	148	30	6	482
Gayrimüslim	69	138	70	38	315
Toplam	367	286	100	44	797

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Hayvancılık: Hayvan yetiştiriciliği, en önemli ziraat faaliyetlerinden biridir. Tarımla uğraşan haneler çeşitli amaçlarla hayvan yetiştirirlerdi. At, öküz ve manda gibi hayvanları koşum ve yük taşıma işlerinde kullanmak, gübre sağlamak, çiftçinin kendi ailesinin peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyacını gidermek ve bu ürünleri piyasa için üretmek²⁰.

Gelibolu şehrindeki büyükbaş hayvanları üç grupta ele alabiliriz. Koşum hayvanları (karasığır ve manda öküzü), yük hayvanları (katır, beygir, merkep) ve sığır türü hayvanlardır (inek, dana). Defterde hanelerin sahip oldukları hayvanların sayıları ve kıymetleri verilmiştir.

Tablo-5. Büyükbaş Hayvanların Tür ve Sayıları /Baş

Hayvan Türü	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
İnek	39	3	42
Dana	18	4	22
Manda inek	4	-	4
Tosun	5	-	5
Sığır Öküzü	166	13	179
Manda Öküzü	20	3	23
Kısrak	9	-	9
Beygir	79	86	165
Midilli	2	-	2
At	1	-	1
Tay	4	-	4
Katır	1	-	1
Merkep	176	44	220
Toplam	524	153	677

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

20 Tevfik Güran, a.g.e., s. 100.

Şehirde beslenen büyükbaş hayvanların % 59,4'unu yük hayvanları % 29,8'ini koşum hayvanları % 10,8'ini ise sütü ve eti için beslenen sığır türü hayvanlar oluşturmaktadır. Sığır ve manda öküzleri şehirdeki tarlaların çift sürme işlerinde kullanıldığı için sayı olarak fazladır. Merkep ve beygirler de yük taşımacılığında vazgeçilmez hayvanlardır. Hayvanların % 77,4'u Müslümanlar, % 22,6'sı ise Gayrimüslimlerin tasarrufundadır. Gayrimüslimlerin besledikleri hayvan çeşidi ve sayılarına bakıldığında hayvancılık faaliyetlerinin yok denecek az olduğu görülmektedir. Şehirde yaşayan Rum ve Yahudiler hayvan beslerken Ermeni hanelerinde büyük ve küçükbaş hiçbir hayvan bulunmamaktadır. Yahudi hanelerinde ise sadece 25 beygir ve 12 merkep olup geri kalan bütün büyükbaş hayvanlar Rumların tasarrufundadır. Bütün bu bilgiler, kazada büyükbaş hayvancılığın bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Şehirdeki küçükbaş hayvanların sayı ve çeşitlerine bakıldığında Müslüman hanelerin sahip oldukları 28 keçi ve 165 koyun, Rumların sahip oldukları 4 keçi, 2775 koyun bulunmaktadır. Şehirde yaşayan gayrimüslimlerden sadece Rumlar küçükbaş hayvan beslemektedir. Şehirdeki 37 Rum hanenin koyun ve keçi besledikleri görülmektedir. 27 kovanın olduğu şehirde arıcılığın önemli bir geçim kaynağı olmadığı söylenebilir. Şehirde yaşayan Gayrimüslimler arıcılık faaliyetinde bulunmamaktadır. Arıların kovan sayısı ve kıymetleri deftere yazılmıştır. Bu verilere göre Gelibolu'da hayvancılığın temel geçim kaynakları arasında yer almadığını söyleyebiliriz.

İktisadi Yapı

Hanelerin Sahip Oldukları Toplam Servet Miktarı ve Dağılımı

Hanelerin sahip oldukları servetler defterde emlak, arazi ve hayvanlar olmak üzere üç grupta yazılmıştır. Müslüman hanelerin sahip oldukları servet miktarı 1396390 kuruştur. Şehirde yaşayan Müslümanların servetlerinin birinci sıradaki kaynağını ikamet edilen evler (% 52,2), oluşturmaktadır. İkinci sırada, bağ, bahçe, tarla gibi zirai üretime temel teşkil eden araziler (% 16,9), üçüncü sırada değirmen, dükkân, hamam, han, mağaza gibi gayrimenkuller (% 14,2) gelmektedir Dördüncü sırada kayıklar (% 9) ve beşinci sırada ise büyük ve küçükbaş hayvanlarla, arılar (% 7,7) gelmektedir.

Tablo-6. Hanelerin Sahip Oldukları Servetlerin Kaynağı ve Miktarı (Müslim)

Servet Kaynakları	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Kıymeti/ Kuruş	Toplam Servet İçindeki Oranı %
Evler	1125	729135	% 52,2
Araziler	871	235920	% 16,9
Dükkân	198	198940	% 14,2
Kayıklar	65	125200	% 9
Hayvanlar	479	107195	% 7,7

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Müslüman hanelerin servetlerinin % 83,3'ünü ev, arazi, dükkân, değirmen, fırın gibi gayrimenkuller oluşturmaktadır. Hayvancılık, Müslüman haneler arasında temel geçim kaynağı değildir. Gayrimenkuller arasında ise birinci sırada gelir getirmeyen evler yer almaktadır.

Tablo-7. Hanelerin Sahip Oldukları Servetlerin Kaynağı ve Miktarı (Rum)

Servet Kaynakları	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Kıymeti/ Kuruş	Toplam Servet İçindeki Oranı %
Evler	599	603640	53,1
Araziler	568	141645	12,4
Dükkân	141	325540	28,6
Kayıklar	2	5000	0,44
Hayvanlar	118	61910	5,4

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Defterdeki veriler göre, Rum tebaanın toplam servet miktarı 1137735 kuruştur. Müslüman hanelerde olduğu gibi Rum hanelerin servetlerinin kaynağını birinci sırada ikamet edilen evler oluşturmaktadır. İkinci sırada dükkân, fırın, değirmen, yağhane ve meyhane gibi gelir getirici gayrimenkuller, üçüncü sırada tarla ve bağlar gibi araziler servet kaynaklarını oluşturmaktadır. Rumların servet kaynakları arasında yer alan kayak ve hayvanlar en son sıradadır. Ermeni (127600 kuruş) ve Yahudi (84700 kuruş) hanelerin servetlerinin kaynaklarına bakıldığında birinci sırada evler, ikinci sırada gayrimenkuller gelmektedir. Tarla, bağ ve hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanan servet miktarı çok azdır.

Şehirde en yüksek servete Aya Dimitri mahallesinde ikamet eden Rum tebaasından Bulgaroğlu Nikolaki veledi Yorgaki sahiptir. 47250 kuruş serveti, 1 hane (12500 kuruş), 203 dönüm tarla (10150 kuruş), 8 dönüm bağ (1500 kuruş), 1 çift manda öküzü (800 kuruş), 2 çift Sığır öküzü (800 kuruş), 1 beygir (250 kuruş), 3 bakkal dükkânı (10500 kuruş), 1 mağaza (2000 kuruş), 1 simitçi fırını (3000 Kuruş), 1 Yağhane (3500 kuruş), 1 dükkân (1500 kuruş), 1 helvacı dükkânı (750 kuruş, anesi ve kız kardeşi ile müşterek) oluşturmaktadır.

Şehirdeki ikinci en yüksek servete İbn-i Benna mahallesinde ikamet eden Ahmet Bey bin Seyfullah sahiptir. 36500 kuruşluk servetinin tür ve kıymetleri şu şekildedir: 1 hane (25000 kuruş), 150 dönüm tarla (3750 kuruş), 5 dönüm bağ (500 kuruş), 2 çift manda öküzü (1600 kuruş), 2 çift sığır öküzü (800 kuruş), 3 beygir (500 kuruş), 40 koyun (600 kuruş), 2 dükkân (1750 kuruş), 1 simitçi fırını (2000 kuruş). Şehirde en yüksek servete sahip hane reislerinin servetlerinin büyük çoğunluğunu gayrimenkuller oluşturmaktadır. Bu gayrimenkuller ev, dükkân, ve mağazalardan oluşmaktadır.

Tablo-8. En Yüksek Servete Sahip Olan Hane Reisleri/Kuruş

Hane Reisini Adı	Servetin Türleri ve Kıymeti/Kuruş				Toplam
	Hane	Arazi	Dükkan	Hayvan	
Bulgaroğlu Nikolaki veledi Yorgaki	12500	11650	21250	1850	47250
Ahmet Bey bin Seyfullah	25000	4250	3750	3500	36500
Hasan Bey	25000				25000
Ayan Ali Rıza Bey bin Mustafa	20000				20000
Bakkal Sakızlıoğlu Acı Mihalaki veledi Dimitraki	8500	950	10500		19950
Hacı Hasan Ağa bin Hacı Salih	5000	6600	4000	800	16400
Sünbül Hafız Ali Efendi bin Süleyman	4500	500	10500		15500
Bakkal Kirasoğlu Acı Yanaki veledi Kostanti	3500	750	11000	50	15300
Acı Nikolaki veledi Anaştaş	6500	1200	7500		15200
Bulgaroğlu Yanako veledi Yorgaki	15000				15000
Bakkal Acı Nikola veledi Yorgi	4500	600	9850		14950
Acı Kostanti veledi Riga	4000	150	7000	3000	14150

Haneler Arası Servet Dağılımı

Küçük esnafın yoğun olarak faaliyet gösterdiği Gelibolu gibi kasaba yerleşimlerinde sahip olunan servet düzeyleri birbirine yakındır. Tablo-8’de Müslüman hanelerin sahip oldukları servet dağılımını belirlemek üzere emlak ve hayvan değerleri beş dilim altında tasnif edilmiştir. Müslüman hanelerin sahip oldukları servet miktarı 1396390 kuruştur. Bu miktar 1134 haneye dağıtıldığında hane başına 1231,3 kuruş düşmektedir. Bu ortalamanın altında olan hane sayısı 834 olup, toplam servetin ancak % 26,5’ini almaktadırlar. Şehirdeki Müslüman hanelerin % 74’ü hane başına düşen ortalamanın altındadır. En yüksek servet dilimini oluşturan 5001 kuruş ve üzerinde 43 hane, Müslim hanelerin % 4’ünü oluştururken toplam servetin % 28’ine sahiptirler. 5 hane olan Hacı Yakup Mahallesi 5600 kuruş servetle en düşük, 85675 kuruş servete sahip olan Sofice Halil mahallesi ise en yüksek servete sahip mahallelerdir. Müslim hane reislerinin büyük çoğunluğu en düşük dilim olan 0-500 kuruşluk dilimde yer almaktadır.

Tablo-9. Hanelerin Servet Dilimlerine Göre Dağılımı (Müslim)

Servet Dilimleri	Hane Sayısı / Adet	Hane Sayısı %	Servet Kıymeti/ Kuruş	Servet Kıymeti %
0-500 kuruş	584	51	172045	12
501-1230 kuruş	250	22	203165	14,5
1231-3000 kuruş	199	18	399000	28,5
3001-5000 kuruş	58	5	232050	17
5001+	43	4	390130	28
Toplam	1134	100	1396390	100

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Defterdeki veriler göre, şehirde yaşayan 599 hane Rum tebaanın toplam servet miktarı 1137735 kuruş olup, hane başına düşen servet ise 1899,3 kuruştur. Bu ortalamanın altında bulunan Rum hane sayısı 433 olup (% 72,3), toplam servetin ancak % 30,6'sını ellerinde bulundurmaktadırlar. Şehirdeki Rum hanelerin 166 adeti ortalama servetin üzerinde olup, toplam servetin % 69,4'una sahiptirler.

Tablo-10. Hanelerin Servet Dilimlerine Göre Dağılımı (Rum)

Servet Dilimleri	Hane Sayısı / Adet	Hane Sayısı %	Servet kıymeti/kuruş	Servet Kıymeti %
0-500 kuruş	172	28,7	73330	6,4
501-1899 kuruş	261	43,6	274795	24,2
1900--3000 kuruş	62	10,4	144840	12,7
3001-5000 kuruş	66	11,1	252340	22,2
5001+	38	6,3	392430	34,5
Toplam	599		1137735	

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ermeni hanelerin toplam servet miktarı 127600 kuruştur. 151 Ermeni haneye bu servet bölündüğünde hane başına ortalama 845 kuruş düşmektedir. 119 hane bu ortalamanın altında 32 hane ise ortalamanın üstünde bir servete sahiptir. Ortalamanın altındaki haneler toplam servetin % 38,5'ini ortalamanın üstündeki haneler ise % 61,5 'ini almaktadır. Yahudi hanelerin sahip oldukları toplam servet 84700 kuruş olup hane başına 799 kuruş bir servet düşmektedir. Ortalamanın altında 74, üstünde ise 32 hane bulunmaktadır. Ortalamanın altındaki haneler toplam servetin % 30,3'ünü, üstündeki haneler ise % 69,7'sini almaktadırlar.

Şehirde ikamet eden Müslim ve gayrimüslim hanelerin servet miktarları ve hane başına düşen ortalama servet miktarına bakıldığında, hane başına ortalama 1899,3 kuruş düşen Rumlar en varlıklı topluluktur. Daha sonra Müslümanlar (hane başına 1231,5 kuruş), Ermeniler (Hane başına 845 kuruş) şeklinde sıralanmaktadır. Şehirde hane başına en düşük ortalama servete sahip olan Yahudilerdir (Hane başına 799 kuruş).

Dükkân Sayıları

Çarşı alışverişinin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelmektedir. Bir yerleşme yerinde kendiliğinden ortaya çıkan çarşılardan başka bir vakıf binasına gelir sağlamak ve eğer bu vakıf eser, bir cami ise cemaati oraya çekmek için belli vakıf eserlerinin yakınlarına ve uzaklarına da çarşılar kurulmuştur²¹. Çarşılar farklı esnafın ikametgâhlarına göre, bölümlere ayrılmıştır. Her sokak bir esnafa tahsis edilmiştir. İncelenen defterde dükkânların bulunduğu çarşılar hakkında bilgi yoktur. Yine defterde esnaf çeşitleri ve sayıları tam olarak belirtil-

21 Semavi Eyice " Bedesten", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1992, s. 303.

memiştir. Dükkan sayısının bilinmesi şehirdeki esnaf ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluğunu gösterebilir. Şehirde Müslümanların tasarrufunda 270 dükkan, fırın, değirmen, mağaza, boyahane, debbağhane, yağhane gibi işletmeler bulunmaktadır.

Tablo-11. Şehirdeki Dükkan Sayısı/Müslim

Türü	Sayı	Türü	Sayı	Türü	Sayı
Aşçı	1	Dalyan	1	Leblebici	1
Attar	11	Duhancı	3	Lüleci	1
Bakkal	21	Değirmen	1	Manav	3
Babuçcu	13	Enfiyeci	1	Mağaza	28
Berber	16	Ekmekçi	1	Marangoz	1
Bıçakçı	1	Hallaç	1	Muytab	1
Boyahane	1	Hamam	3	Mumcu	1
Çulha	36	Han odası	13	Nalbant	1
Çilingir	1	Helvacı	1	Serraç	1
Çıkrıkçı	1	Kahveci	19	Simitçi	5
Çömlekçi	2	Kalaycı	1	Terzi	5
Çörekçi	1	Keresteci	1	Tuzcu	1
Debbağhane	11	Kömürcü	1	Tüfenkçi	3
Dikici	12	Kürkçü	3	Yağhane	5
Doğramacı	1	Kurşuncu	1	Yelkenci	1
Dükkan	26	Kuyumcu	1		

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Müslümanların sahip oldukları dükkan ve mağazalar arasında çulhacı, mağaza, kahve, dükkan, bakkal, berber, debbağ, dikici babuçcu ve attar vs gibi faaliyetlerin yapıldığı işletmeler yoğunluktadır. Dükkan ve mağaza adıyla genel olarak deftere yazılan işletme sayısı 44'tür. Buralarda ne tür ticari faaliyetlerin yapıldığı belli değildir.

Rumların tasarrufunda 148 adet dükkan, mağaza, değirmen, meyhane, yağhane, boyahane gibi işletmeler bulunmaktadır. Rum hanelerin en çok bakkal, yel değirmeni, kuyumcu, mağaza, simitçi fırını gibi işletmelere sahip oldukları görülmektedir.

Gelibolu şehrinde 22 yel değirmeni faaliyette idi. Bu değirmenler Rum hanelerin tasarrufundadır. Şehirde Müslümanlara ait değirmen sayısı birdir. Değirmencilik sektörü tamamen Rumların elindedir. Değirmenler deftere yel değirmeni olarak yazılmıştır. Değirmenlerin bütün yıl boyunca çalıştığına dair bir bilgi defterde yoktur. Örneğin XVI. yüzyılda Çeşme'de yel değirmenleri bütün yıl çalıştıkları halde, su değirmenlerinin süreleri daha azdı. Çoğu altı veya üç ay çalışırlardı. Bu da suyun bol geldiği mevsimlerde olup, diğer aylar faaliyetlerini durdururlardı²². Şehirde ekmek ve simit imal edilen 20 fırının 14'ü Rumların tasarrufundadır.

22 Mübahat Kütükoğlu, XVI. Asırda Çeşme Kazası, TTK yay., Ankara 2010, s. 137.

Tablo-12.Şehirdeki Dükkan Sayısı/Rum

Türü	Sayı	Türü	Sayı	Türü	Sayı
Abacı	1	Duhancı	8	Mağaza	11
Aşçı	1	Dikici	9	Meyhane	2
Attar	7	Dükkan	9	Nalbant	1
Bakkal	36	Ekmekçi	3	Simitçi	11
Babuçcu	1	Helvacı	4	Yağhane	3
Berber	1	Kürkçü	4	Yel değirmeni	22
Boyahane	2	Kuyumcu	12		

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ermeni haneleri sahip oldukları bakkal (1), demirci (1), dükkan (13), mağaza (1) ve simitçi fırını (1) olmak üzere toplam 17 ticari işletme bulunmaktadır. Yahudi hanelerin tasarrufunda ise 1 bakkal, 27 dükkan olmak üzere 28 ticari işletme mevcuttur.

Bunların dışında Gelibolu'nun bir liman şehri olması sebebiyle denizcilik faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığını ve 85 Müslim hane reisinin bu alanda çalıştığını daha önce belirtmiştik. Denizcilik faaliyetlerinde kullanılan kayık sayıları ve türleri de defterde belirtilmiştir. Kayıklar balıkçılık ve ulaşım amaçlı kullanılmaktadır. Müslüman hanelerin tasarrufunda 43 alamana kayığı²³, 5 karşı kayığı, 14 balıkçı kayığı, 2 piyade kayığı, 2 beşifte ve 1 odun kayığı olmak üzere toplam 67 kayık bulunmaktadır. Gayrimüslimler arasında sadece Rumlara ait 2 alamana kayığı bulunmaktadır.

Gelibolu şehrinde 463 adet esnaf ve ticari işletme bulunmaktadır. Bu da şehirde esnaflık ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığını göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinde adil ve güvenilir bir vergi düzeninin tesis edilmesini sağlamak üzere 1833, 1838, 1840 ve 1845 tarihlerinde dört temettuat sayımı yapılmıştır. Bu sayımların kapsamı, niteliği birbirinden farklıdır. Bu çalışmada ele alınan 1832 tarihli Gelibolu arazi ve emlak sayımı ise temettuat sayımlarının öncüsüdür. Aynı tarihte Eceabat ve Keşan şehirlerinde sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlarla ilgili literatürde herhangi bir bilgi yoktur.

Defterdeki verilere göre, şehirde mevcut olan 50 mahalleden 44'ü Müslüman, 4'ü Rum, 1'i Ermeni ve 1'i de Yahudi mahallesidir. Şehirde 1990 hanede tahmini 9950 kişi yaşamaktadır. Bu hanelerden 1134'u Müslim, 599'u Rum, 151'i Ermeni ve 106'sı Yahudi'dir.

Şehirdeki hane reislerinden sadece 548'inin meslekleri deftere yazılmıştır. Hane reisi olarak yazılan 118 kadın bulunmaktadır. Müslüman hane reislerinin iştigal ettiği

23 Alamana büyük balıkçı kayığıdır. Mehmed Salahi, Kamus-i Osmanî, Cilt, 1, İstanbul, 1313, s. 37.

70'in üzerinde farklı işkolu vardır. Müslüman hane reisleri, denizcilikle ilgili mesleklerde yoğunlaşmıştır. Rum haneler arasında bakkal, çoban, babuçcu, kuyumcu, simiçi, kasap, dülger, dellak gibi mesleklerde yoğunlaşma vardır. Yahudi ve Ermeni hane reislerinden meslekleri yazılanların sayısı çok az olduğu için hangi mesleklerde yoğunluk olduğu tespit edilememiştir.

Gelibolu şehrinde ekili ve dikili 6527,5 dönüm arazi mevcuttur. Bu arazilerin 5042,5 dönümü tarla, 1485 dönümü ise bağdır. Tarlaların % 85'i Müslümanlara aittir. Gayrimüslimlerin sahip oldukları tarlaların dönümü 757'dir. Bu toprak dağılımına göre, tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak Müslümanlar tarafından yapıldığı söylenebilir. 521 parça tarlanın % 79,6'sı 0,5-10 dönüm arasında küçük tarlalardan oluşmaktadır. Bağların Müslim ve gayrimüslimler arasındaki dağılımına bakıldığında ise 1485 dönüm bağın % 53,3'ü Gayrimüslimler, % 46,7'si Müslümanların tasarrufundadır. Şehirde en yoğun şekilde bağcılık yapan topluluk Rum ve Müslümanlardır. 797 adet bağın % 81,9'u 0,5-2,5 dönüm arasında değişen büyüklüğe sahiptir.

Şehirde beslenen büyükbaş hayvanların % 59,4'ünü yük hayvanları % 29,8'ini koşum hayvanları % 10,8'ini ise sütü ve eti için beslenen sığır türü hayvanlar oluşturmaktadır. Hayvanların % 77,4'ü Müslümanlar, % 22,6'sı ise Gayrimüslimlerin tasarrufundadır. Ermeni hanelerinde büyük ve küçükbaş hiçbir hayvan bulunmamaktadır. Şehirdeki büyükbaş hayvancılık bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Küçükbaş hayvan olarak keçi ve koyun, besleyenler Müslüman ve Rumlardır.

Hanelerin sahip oldukları servetler defterde emlak, arazi ve hayvanlar olarak yazılmıştır. Şehirdeki hanelerin servet kaynaklarını birinci sırada gayrimenkuller oluşturmaktadır.

Hane başına ortalama, 1899,3 kuruş düşen Rumlar en varlıklı topluluktur. Daha sonra Müslümanlar (hane başına 1231,5 kuruş), Ermeniler (Hane başına 845 kuruş) şeklinde sıralanmaktadır. Hane başına en düşük ortalama servete sahip olan Yahudilerdir (Hane başına 799 kuruş). Şehirde 462 dükkân ve işletme vardır. Bunlardan 270'i Müslümanların, 148'i Rumların, 17'si Ermenilerin ve 27'si Yahudilerin tasarrufundadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

D. BŞM. d. 42173, 42178

Kitap ve Makaleler

- AYDIN, Mahir (1990), “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi.
- EFE, Ayla (2016), II. Mahmud’un Mal Mülk Sayımı: Evreşe Örneği, Belleten, C. LXXX, S. 288, ss.483-499.
- EFE, Ayla (2016), “1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu ?” History Studies, International Journal Of History, Cilt 8, Sayı 1, s. 19-35.
- EFE, Ayla (2016), “Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı” Akademik İncelemeler Dergisi, C.11, S. 2. ss.19-35.
- EMECEN, Feridun (1996), “Gelibolu”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: ss.1-6.
- EYİCE, Semavi (1992), “Bedesten”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul: ss.302-311.
- GÖKMEN, Ertan (2008), “Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri”, Bilig, Bahar, 2008, Sayı 45, ss. 73-90.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1979), “Hane Deyimi Hakkında, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32,ss.331-348.
- GÜRAN, Tefvik (1998), 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Çalışmalar, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- GÜRAN, Tefvik, (2000), “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: s.77-78.
- KARAL, Enver Ziya Karal (1942), “Ragıp Efendi’nin Islâhat Lâyihası”, Tarih Vesikaları, Cilt 1, Sayı 5, ss.356-368.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995) “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri, Belleten, C.LIX, S. 225, ss.395-412.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2010), XVI. Asırda Çeşme Kazası, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MEHMED SALAHİ (1313), Kamus-i Osmanî, Cilt, 1, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, (2000), (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.43.
- ORTAYLI, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- ÖZÇELİK, Selahittin(2003), “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Sayımlarına Göre)”, AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 34, Ankara:ss.35-81
- ÖZTÜRK, Said (2003), “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt, 1, Sayı, 1, İstanbul, s.287-304.
- SERİN, Mustafa (1998), “ Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası, 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar, Ankara: ss.717-728
- SEZGİN, İbrahim (1991), 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317), Kâmûs-i Türkî, Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Ek-1.Hane Reislerinin Meslekleri/Müslim

Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet
Aşçı	2	Debbağ	14	Kıymıkçı	1	Nüfus nazırı	1
Ayhıkçı	3	Dolabcı	1	Korucu	1	Pazarbaşı	1
Attar	2	Fenerci	1	Kutucu	1	Reis	50
Babuççu	2	Hallaç	2	Lağımçı	1	Saatçi	2
Bakkal	7	Hamal	17	Leblebici	2	Serraç	1
Balıkçı	8	Hamamcı	4	Liman reisi	2	Sığırtmaç	1
Bekçi	3	Helvacı	3	Lüleci	3	Şekerci	1
Berber	17	Hizmetkâr	4	Macuncu	1	Şerbetçi	1
Bıçakçı	4	İmam	3	Manav	1	Şehir kethüdası	1
Bıçkıcı	2	Kadayıfçı	3	Marangoz	10	Tahmişçi	1
Bostancı	1	Kahveci	5	Mellah	20	Taşçı	1
Cerrah	2	Kahya	2	Muallim	1	Terzi	2
Ciğerci	1	Kalaycı	3	Mimar	1	Tırmıkçı	1
Çapacı	2	Kaptan	3	Müderris	1	Topçubaşı	1
Çilingir	2	Kasap	2	Mültezim	1	Tuzcu	2
Çıkrıkçı	2	Katırcı	1	Müftü	1	Turşucu	1
Çubukçu	1	Katip	1	Muhtar	8	Tüfenkçi	4
Çulhacı	10	Kavas	8	Murabıt	1	Türbedar	3
Dalgıç	1	Kayyum	1	Muhzır	5	Vekilharç	1
Dellal	5	Kazzaz	1	Mumcu	1	Vaiz	1
Dikici	1	Keçeci	1	Muytab	1	Uşak	1
Ekmekçi	1	Keresteci	1	Nazır	2	Yelkenci	1
Eskici	2	Kıyııcı	1	Nalbant	4		

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ek-2. Hane Reislerinin Meslekleri/Rum

Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet
Abacı	1	Çoban	23	Helvacı	2	Mumcu	1
Aşçı	1	Çömlekçi	2	Kalaycı	1	Nalbant	1
Attar	7	Değirmenci	8	Kantarcı	1	Nalçacı	1
Babuçu	19	Dellak	11	Kasap	11	Natır	1
Bağcı	1	Dikici	3	Kahveci	2	Paçacı	1
Bakkal	45	Doğramacı	1	Kuyumcu	14	Papaz	1
Bahçevan	1	Dülger	10	Kürkçü	5	Simitçi	17
Bekçi	1	Ekmekçi	4	Mellah	1	Suyolcu	1
Berber	1	Duhancı	6	Meyhaneci	2	Terzi	2
Boyacı	2	Hamal	1	Minareci	1	Yağcı	4
Çiftçi	1	Hancı	1	Muytab	1	Zangoç	1

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ek-3 D.BŞM.d. 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defterinin Kapağı

